

Mimarlıkta Bir Karşı Duruş Tavrı Olarak ‘Anarchitecture’

‘Anarchitecture’ As An Oppositional Position in Architecture

Öze ULUENGİN,¹ Tülin GÖRGÜLÜ²

ÖZET

Mekân kavramı, geleneksel anlatılardan başlayarak, çok farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Tarihsel süreçte, düşünce sistemlerindeki her bir kırılma noktasına paralel olarak dönüşüm geçiren mekân anlayışı, böylelikle farklı mimarlık yaklaşımları içinde kendine yer bulmuştur. Bu çalışmada, 1900’lü yılların son çeyreğinde ortaya çıkan ve genelgeçer mimarlık kavrayışına eleştirel bir tutum sergileyen ‘anarchitecture’ yaklaşımı, bu alanda çalışmalarını bulunan üç isim üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma iki kısımda ilerler. İlk bölümde, ‘anarchitecture’ kapsamında pek çok çalışması bulunan Gordon Matta-Clark’ın gerçekleştirdiği enstalasyonlar ile ortaya koyduğu mekân kavrayışı ve bu alanda yıkılmaya çalıştığı temel kabullere değinilmiş; ardından, kavramı daha kuramsal bir perspektifte ele alan Lebbeus Woods’un kavramı açıklarken ortaya koyduğu ‘özgür mekan’ anlatısı incelenmiş ve son olarak kavramı ilkel toplumların mekânı üzerinden inceleyen Brian Heagney’nin ‘anarchitecture’ anlayışına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, aynı başlık altında toplanan bu yaklaşımların mekân anlayışları çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, ‘anarchitecture’ yaklaşımının günümüz mekân kavrayışına sağladığı katkıların ortaya konması ve tartışılmasıdır.

ABSTRACT

Beginning from the earliest traditional tales, the notion of space has been conceptualized in a variety of ways. Throughout history, these conceptualisations have undergone transformation on a parallel with turning points in thought systems, and thus space has found a place for itself in all varying architectural approaches. In the first part of this study, the notion of ‘anarchitecture’, which emerged in the last quarter of the 1900s to fervently criticize the de facto understanding of architecture, is approached through the works of three distinguished researchers in this field. The first section evaluates both the comprehension of space expressed in the installations performed by Gordon Matta-Clark, the renowned artist who has substantial works on anarchitecture, and the fundamental principles he sought to destroy. This is followed by the ‘free space’ concept of Lebbeus Woods, who is well-known for approaching anarchitecture in a more theoretical manner. The final section of the first part of the study examines the understanding of Brian Heagney, who has explored anarchitecture through the concept of space in primitive communities. In the second part of the study, an attempt is made at analyzing the understanding of space of all these different approaches. The objective of this work is to evaluate and emphasize the contributions of anarchitecture to our present-day understanding of space.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul;

²Maltepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul.

¹Department of Architecture, Faculty of Architecture Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey;

²Department of Architecture, Faculty of Architecture, Maltepe University, Istanbul, Turkey

Başvuru tarihi: 25 Temmuz 2014 (Article arrival date: July 25, 2014) - Kabul tarihi: 14 Kasım 2014 (Accepted for publication: November 14, 2014)

İletişim (Correspondence): Öze ULUENGİN. e-posta (e-mail): ozeuluengin@gmail.com

© 2014 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2014 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

“Gerekirse her şeyin plan ile başladığına dair yaygın görüşü çürütmek için çalışırız. Plansız olan biçimler vardır –dinamik düzenler ve düzensizlikler.”

–Gordon Matta-Clark¹

Mekân kavramı tarih boyunca, başta felsefe olmak üzere, farklı disiplinlerdeki tartışmalara konu olmuştur. Öyle ki, bu alandaki kırılma noktalarının düşünce tarihindeki kırılma noktaları ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla, her bir dönemde, farklı kavramların rehberliğinde açıklanan bu kavramı günümüzde, bugüne ait kavramlar ile yeniden tanımlamak gereklidir. Ne var ki, bugünün gelip geçici ortamı,² mekâna ilişkin söylemleri her zaman olduğundan çok daha çeşitli kılmakta ve bu çeşitlilik, mekân tartışmalarını kaçınılmaz olarak, hiç olmadığı kadar zenginleştirmektedir. Böylesine bir ortamda, ortaklıkları ve karşıtıkları ortaya koymak adına, gruplamalar yapmak, kavramın dinamiklerini irdeleme yolunda uygun bir yöntem gibi görünmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada mimarlık ve mekân kavrayışı süreçleri ‘kabul görmüş yaklaşımlar’ ve bu yaklaşımların dolduramadığı boşluklar üzerinden varolagelmiş ‘muhalafet duruşu’ olarak iki karşıt konumdan okunmaya çalışılmıştır.

Mekân kavrayışını yönlendiren ‘yer’, ‘bağlam’, ‘işlev’ gibi kavramlar, 20. yüzyılın sonlarına kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak bu kavramlar artık, günümüz mimarlık ve mekân yaklaşımını anlamak çoğu kez yeterli gelmemektedir. Günümüzde mekân kavramını ifade ederken kullanılan dil çok boyutludur, çeşitlidir ve her bir dilde mekân, o dilin kendi kabulleri üzerinde anlatılır hale gelmiştir. Bu durum, geleneksel anlatılardan bu yana, bir kabul ve o kabule göre geliştirilen fikirler temeli üzerinden bir dönüşüm içinde olan mekân kavrayışının, mimarlık ile ilişkisinin günümüzdeki durumunu farklı perspektiflerden sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, mekan kavrayışında muhalif tutum, mekân olgusunu irdelemek için özgün bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karşı duruş veya muhalafet, bir düşünce, karar veya eyleme karşı koyma anlamlarını içerir. Öyleyse, bu yaklaşım, öncelikle karşısında konumlanacak mevcut bir durumu gerektirir. ‘Anarchitecture’,^{3,4} işte bu ortamda, kendine has yöntemleri ile ‘kabul görmüş anlatılara

karşı duran’ bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.

Terimin oluşmasına kaynaklık eden ‘anarşi’⁵ ve ‘mimarlık’ kavramlarında olduğu gibi, ‘anarchitecture’ da, çalışmalarında kavrama yer vermiş her kişi için farklı anlamlar ifade eden bir terimdir. Bundan dolayı, kavrama ilişkin yazımda karşılaşılan kullanımlarının birbirinden bağımsız; fakat kendi bağlamlarında özgün oldukları görülür.

‘Anarchitecture’ terimi, mimar, tasarımcı ve sanatçılar tarafından kullanılmıştır.^{6,7,8,9,10} Buna rağmen, ‘anarchitecture’ kuramına ilişkin temel bir kaynak göstermek mümkün görünmemektedir. Bu kavramla birlikte anılan kişilerin bir bölümü, işlerini kendi perspektiflerinden, doğrudan bu kavram aracılığıyla tanımlamışlardır (Gordon Matta-Clark, Edward Suzuki). Bu durum, birbirinden çok farklı dillere, kuramsal altyapıya ve söyleyecek söze sahip işlerin aynı kavram altında anılmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, kavrama ilişkin çalışmalar yapmış diğer kişiler ise, terimin içerdiği ‘anarşi’ vurgusuna atıfta bulunmakla ve çalışmaları bu kavrama yer vermekle birlikte, kavrama ilişkin net bir açıklama yapmamışlardır (Lucien Kroll).

Dolayısıyla, sınırları net çizilmiş bir ‘anarchitecture’ kuramından söz etmek olası görünmemektedir. Bu nedenledir ki kavram henüz, ortaklıklar içermekle birlikte, farklı disiplinler bağlamında gerçekleşen bir dizi eylemin ve birkaç kuramsal ifadenin biraraya gelerek

³ Bu kavram Türkçe’deki kaynaklarda ‘mimarizm’ olarak çevrilerek kullanılmıştır. Oysa, kavrama yön veren anarşi, yani anarchy’yi etimolojik açıdan incelediğimizde, kelimenin Yunanca’daki olumsuzluk öneki ‘an’ ve düzen anlamındaki ‘archos’ kelimelerinin birleşmesiyle (anarchos) oluştuğu ve ‘hükümdarsız’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Anarşiden türetilen ‘anarchitecture’a benzer bir çözümlenmeyi yaptığımızda, an- öneki yine olumsuzluk vermekte, devamındaki architecture ise dilimize mimarlık olarak çevrilebilmektedir. Böylelikle, söz konusu kavramın, ‘mimarlık içermeyen’ bir anlamı olduğu iddia edilebilir. Mevcut Türkçe çevirinin, kelimenin içerdiği potansiyel anlamları kapsamadığı düşüncesiyle, çalışmada bu kavramın, ‘mimarizm’ yerine orijinal -anarchitecture, anarchitect- olarak kullanılması yeğlenmiştir.

⁴ ‘Anarchitecture’ grubu üyelerinden Richard Nonas, 1992 tarihinde Gordon Matta-Clark için düzenlenmiş bir serginin kataloğunda grubun isminin çıkış şeklini anlatmıştır. Buna göre, grubun savunduğu değerler açısından başında ‘anti’ ibaresi bulunan bir

isim koymanın yerinde olacağı, ama bunu çok sıradan bulduklarını dile getirmiştir. Mimarlığın, Gordon Matta-Clark dahil olmak üzere, yaptıkları işin tam merkezinde yer almadığını, fakat grubun, temelde karşı geldiği sert kabulü kültürel gerçekliği özetlemek için iyi bir tanım olduğu konusunda birleştiklerini ifade etmiştir. Nonas, 1992.

⁵ Çağdaş anarşistlerden biri kabul edilen Colin Ward, anarşizmin 19. Yüzyılda geliştiğini, 1. Dünya Savaşı’na değin süren, klasik anarşizm olarak adlandırılan bu dönemin ardından 1960’larda yeni bir direniş olarak anarşizmin dönüşüm geçirdiğini ifade etmiştir (Ward, 2011). Dolayısıyla, anarşizm vurgusu içeren ‘anarchitecture’ kavramının, 70’li yıllarda, ortaya atılması tesadüf olmasa gerektir.

⁶ Anarchitektur, 2006.

⁷ Heagney, 2008.

⁸ Woods, 1992.

⁹ Gordon Matta-Clark. Moure, 2006 ve Walker (2009) 2011.

¹⁰ The Space Hijackers. 1999’da kurulmuş ve günümüzde faaliyetlerine devam eden İngiltere kökenli aktivist grup.

¹ Gordon Matta-Clark’tan aktaran: Walker, 2004

² Harvey’ye göre (2006) üretim teknolojilerinde yaşanan değişimler, mekânın geçirdiği dönüşümü tetiklemiş, modernizm ile birlikte ortaya çıkan seri üretim, mekân kavrayışında köklü değişimlere neden olacak bir kriz

ortamı doğurmuştur. Bu yeni üretim tarzının en önemli etkisi, her şeyin gelip geçici bir duruma gelmesi olmuştur. Harvey, ürünler, üretim teknikleri, fikirler, ideolojiler ve değerlerin gelip geçici bir hal aldığı, kısaca ‘katı olan her şeyin buharlaşmakta’ olduğunu ifade eder.

oluşturduğu anlamlar topluluğudur. Bu çalışmada ise 'anarchitecture', Gordon Matta-Clark, Brian Heagney ve Lebbeus Woods perspektifinden aktarılacaktır. Gordon Matta-Clark, boş ve kullanılmayan binalarda gerçekleştirdiği kesim işleri ile, mekân konusundaki ana anlatıların karşısında bir tavır sergilerken; daha kuramsal bir perspektiften yaklaşan Lebbeus Woods kavramı 'özgür mekân' anlatısı ile açıklamış; Brian Heagney ise, hiyerarşik bir düzenin bulunmadığı ilkel toplumlardaki mekânın, *anarchitecture* kavramına uygun özellikler sergilediğini öne sürmüştür.

Keserek Çoğalan Mekân

"Anarchitecture', henüz bilinmeyen bir özgürlüğün hayali, yapının hafif bir versiyonudur."

-Karsten Harries¹¹

Kavrama en çok katkıyı sağlayan isimlerden biri olan Gordon Matta-Clark, kuşkusuz en bilinen 'anarchitect'tir. Bunda, söz konusu kavramın, Gordon Matta-Clark'ın da yer aldığı, Jene Highstein, Bernard Kirschenbaum ve Richard Nonas'tan oluşan bir grup sanatçı tarafından 1974 yılında aynı isimli sergide kullanılmış olmasının etkisi büyüktür.¹² Bu sergide mimarlık, modern kültürün aşırılıklarının ve olumsuzluklarının sembolü olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda terim, yaşadığımız dünyanın negatif yönlerinin eleştirisi üzerinden; toplumdaki uzlaşmazlıklara, politik ile ekonomik etkinlik ve ticaret uğruna yapılan mimarlığa bir tepki olarak doğmuştur.¹³ *Anarchitecture* grubu, kendini devamlı olarak çoklayarak ve değiştirerek profesyonellik ile pratik arasındaki boşluğu ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Bunu ise, bizzat mimarlığı kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁴

1943 doğumlu Gordon Matta-Clark, Cornell Üniversitesi'nde 1962-1968 yılları arasında mimarlık okumuştur.¹⁵ Otuzbeş yaşında son bulan ömrünü New York'lu bir sanatçı olarak sürdüren Matta-Clark'ın çalışmaları ise daha çok 2000'li yılların başında ilgi görmeye başlamıştır. En bilinen çalışmaları, boş, kullanılmayan binalarda yaptığı kesim işleridir.

Matta-Clark'ın çalışmalarına yön veren temel prensipler, mimarlık alanında, çoğunluk tarafından kabul görmüş, genel geçer kabullere bir eleştiri niteliği taşır. Söz gelimi Matta-Clark, M.Ö. 40'lı yıllarda, Vitruvius tarafından tanımlanmış üç temel ilkeye meydan okumuştur: Mukavemet (*firmitas*), işe yararlık (*utilitas*) ve güzellik (*venustas*). Binalardan kesitler çıkararak barınak olma özelliklerini ortadan kaldırmış (*utilitas*'ın ihlâli),

yapısal bütünlüklerini tehdit altına almış (*firmitas*'ın ihlâli) ve tasarlanmış güzelliklerine zarar vererek (*venustas*'ın ihlâli) binaların özgün bütünlüklerini zedelemiştir.¹⁶ Buradan hareketle, Gordon Matta-Clark'ın bu kavramı, anti-mimarlık anlamında kullandığı düşünülebilir ki Harries'e göre¹⁷ 'anarchitecture', tam bir 'mimarlık karşıtlığı'dır (*anti-architecture*). Dolayısıyla bu tutum, hayatlarımıza hükmeden mimarlık yapısında, kesimler, parçalamalar, eklentiler biçiminde ihlâller yaparak mimarlığın kendisi ve kuralları üzerinde tekrar düşünmek için davet niteliği taşıyan bir meydan okuma olarak görülebilir.¹⁸ Oysa Gordon Matta-Clark'ın, kendi sözleri, bu olasılığı ortadan kaldırmaktadır:

"Kavram bir anti-mimarlığı ifade etmemektedir. Bunun yerine, mekân üzerine fikirleri netleştirmek için, sosyal ve politik açıklamalar yerine kişisel sezgiler ve tepkiler üzerinden bir tanımlama girişimi olarak yorumlanabilir."¹⁹

Bu sözleriyle Gordon Matta-Clark, yaptığı tüm kesim işlerinin, mekân konusundaki ana anlatıların kavrayışına karşı kişisel bir başkaldırı olduğunu vurgulamakla yetinmiştir.

Bernard Rudofsky ise, 1964 tarihli 'Mimarsız Mimarlık' (*Architecture without Architects*) adlı kitabında, mimar olmayan binalar oldukları için çoğunlukla çökuyla karşılanan antik dünyanın geleneksel binalarını, 'anarchitecture' örnekleri olarak tanımlamıştır.²⁰ Fakat, gerek mimarlık tarihçisi Robin Evans,²¹ gerekse Matta-Clark ve Lebbeus Woods'un işlerinden karşıt bir görüş yükselir. Bu çalışmalar bağlamında 'anarchitecture' kavramını, kuşaklar boyunca birikim gösteren anonim bilgiden çok, bireysel sanatçıların ani gelişim gösteren siber-dünyaya karşı geliştirdikleri bir tepki olarak ifade etmek mümkündür.²² 'Anarchitect'lerin böylelikle kendilerini, Rudofsky'nin tanımladığı veya günümüzdeki anlamıyla 'soyul mimarlık'²³ olarak ifade edilen konunun tam karşısına koydukları söylenebilir (Şekil 1-3).

Ama Matta-Clark'ın mimarlığını, statükoya karşı, tuğla ve sıvayı hedef alan yalnızca basit bir şiddet eylemi olarak ele almak doğru olmayacaktır. Aksine, yaptı-

¹⁶ Janku, 2008

¹⁷ Harries, 2011, s. 53

¹⁸ Walker (2009) 2011

¹⁹ Lee 2000, s. 104

²⁰ Rudofsky'den aktaran: Harries 2011, s. 52.

²¹ Robin Evans, mimarlık kuramı ve tarihi alanlarında çalışan bir mimardır. 1970 tarihli "Translations from Drawing to Building and Other Essays" adlı kitapta yer alan 'Towards Anarchitecture' başlıklı makalesine dayanarak 'anarchitecture' terimini ilk kullanan kişi

olduğunu söylemek mümkündür.

²² Harries, 2011, s. 53

²³ İng. noble architecture. Rudofsky, antik mimarinin, mutlak ve kusursuz mekânın yegane örneği olduğu inancının hakim olduğu yaklaşık bir kuşak önce, mimarlığın bu örnekleri tekrar ederek icra edildiğini ve bunun o dönem için anlaşılabilirliğini söyler. Bu anlayışı ise "soyul mimarlık" olarak ifade eder. Rudofsky, 1964.

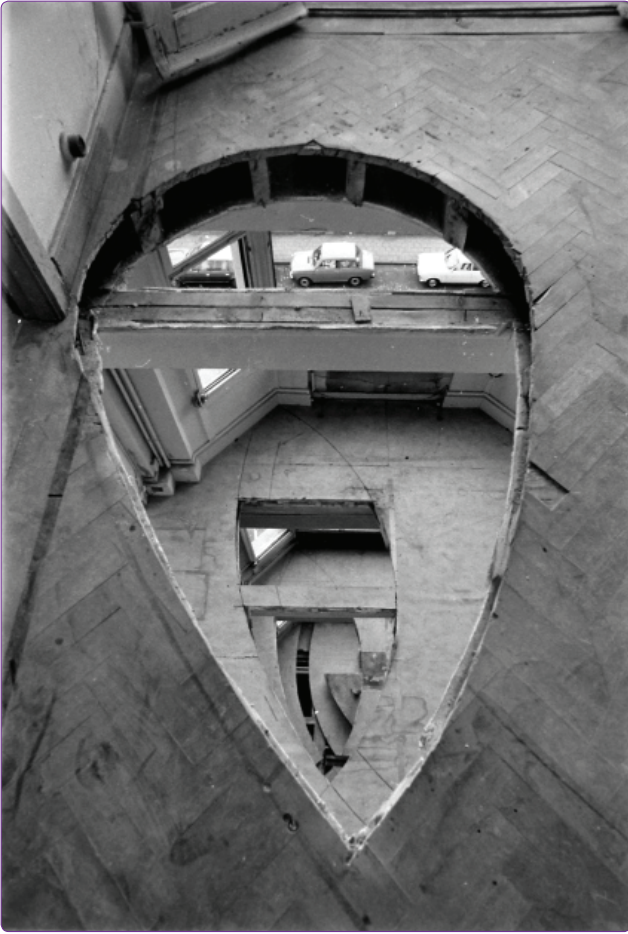
¹¹ Harries, 2011.

¹⁴ Walker, (2009) 2011, s. 154.

¹² Walker, 2004.

¹⁵ Lee, 2000.

¹³ A.g.e.

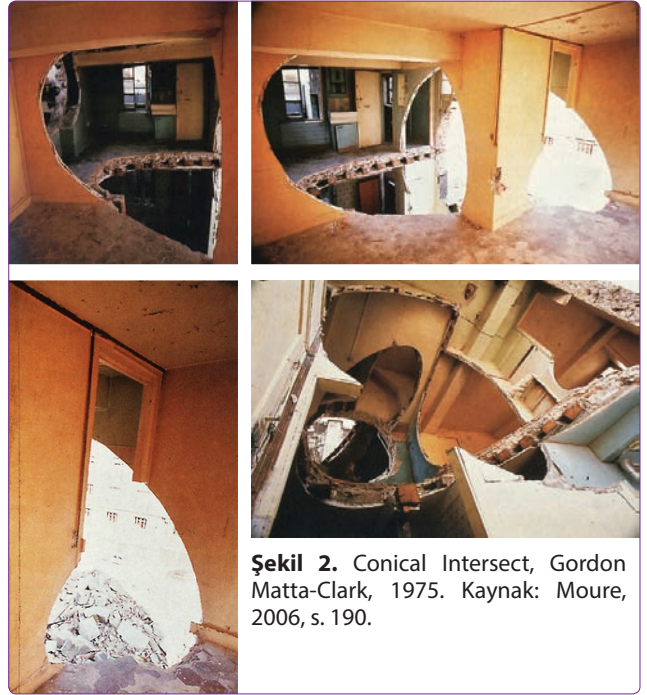

Şekil 1. Antwerp'teki bir ofisin kesilmiş döşemeleri; Office Baroque, Gordon Matta-Clark, 1977. Kaynak: Moure, Gloria, 2006, Gordon Matta-Clark: Works and Collected Writings, Ediciones Poligrafa, Barcelona, s.245.

ği müdahalelerin -artık- işe yaramaz birimlerden ıslah edilmiş anıtsal heykeller ortaya çıkmasını sağladığı söylemek mümkündür.²⁴

Gordon Matta-Clark'ın çalışmalarının uzun vadede en belirgin özelliği, mimarların kullandığı tekniklerin ötesinde, mimari etkinliğin temelini oluşturan ortogonal mimari çizimi yeniden organize eden anlayıştır. Mimari çizim ile soyut mekânı birleştirme çabasının büyük bir hata olduğunu savunan Henri Lefebvre'in aksine Matta-Clark, soyut mekânı, plan ve kesitlerle desteklenen bir mekân olarak kurgulamıştır.²⁵

Matta-Clark, gerek notları, gerekse röportajlarında mimarının kendi işleri ile ilişkisi üzerinde sıklıkla durmuştur. Bu ilişkinin netlikle ortaya konması, işlerini bizat mimarının üzerinde uygulaması nedeniyle önemlidir. Matta-Clark, kendi işlerinde, mimari ve heykelin, birbirinden tamamen farklı iki disiplin olarak buluşma-

Şekil 2. Conical Intersect, Gordon Matta-Clark, 1975. Kaynak: Moure, 2006, s. 190.

Şekil 3. Conical Intersect detay, Gordon Matta-Clark, 1975. Kaynak: Moure, 2006, s. 187.

²⁴ Janku, 2008

²⁵ Matta-Clark'tan aktaran Lee, 2000.

sından çok, iç içe geçmiş ve karşılıklı varolan unsurlar olduğunu vurgulamıştır.²⁶

Mimarlık ve heykeli böylesine bütünleşmiş ve birlikte çalışan disiplinler olarak içselleştirmiş Matta-Clark, mekânı sorgulamayı bu ilişki üzerinden yapmıştır. Binalarda yaptığı kesimler ile mekânı genel geçer kabullerin ötesinde anlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, yarattığı kesiklerin genel geçer kabullere karşı bir duruş olduğu; Matta-Clark'ın, mekânı, sistemin ürettiği mekândan farklı bir şekilde algılamının arayışı içinde olduğunu söylemek mümkündür. Onun uyguladığı kesim işleri, yeni geçişler ve görünüşler, bir boşluk sunduğu için, her ne kadar bir 'eksiltme girişimi' gibi görülse de, aslında mevcut strüktürlere bir ek niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda kesimler, mekânın geçmiş referanslarının katmanları için olduğu kadar, bireyin toplumdan ayrışmasının metaforu olarak görülebilir²⁷ (Şekil 4).

Matta-Clark'a göre, mekânın her türlü hafızalarımızda kayıtlıdır. Bazıları detaylı; bazıları ise genel hatlarıyla olmak üzere, her türlü hatıra seviyesinde kayıtlıdır. Ve bir kez bu hatıra bulutuna girildiğinde, gerçek mekân, arzulan mekân, düşlenen mekân, amorf mekân, grotesk mekânlar ortaya çıkmakta ve mekân algısına nostalji ve duygusallık karışmaktadır.²⁸ 'Anarchitecture' ise, bu noktada devreye girmektedir. Buna göre, 'anarchitecture', problem çözme çabası içinde değildir fakat mekânı iyi tanımlayan ve konumlandırın koşulları yaratma amacındadır. Kuralların ötesindeki niteliği bulmak niyetindedir. Grubun manifestosu incelendiğinde 'anarchitecture', birkaç boyutta birden çalışmak, gösteri ve çalışma hakkında tartışma yürütmektir.²⁹ Bunun için, süreci bitmeyen sonu açık bir süreç olarak ele almak, devam etmesini ve durmaksızın yeniden başlamasını sağlamak gerekir ki, mekânı bir süreç olarak ele alan ve 'anarchitecture' kavramını benzer bir perspektiften yorumlayan diğer bir isim Lebbeus Woods'tur. Fakat ondan önce, bu kavramının temellerini, ilkel toplum modelinin doğal işleyişinde arayan Brian Heagney'nin yaklaşımına değinmekte fayda vardır.

İlkel Toplum Modelinde 'Anarchitecture'

Brian Heagney, "Anarchitecture"³⁰ adlı kitabının giriş bölümünde, Pratt Mimarlık Okulu'nun ilk senesinde tanıştığı 'anarchitecture' kavramı hakkında tüm eğitim hayatı boyunca fikir yürüttüğünü ve en sonunda bu kitabı yazdığını ifade etmiştir. Heagney'ye göre,³¹ mimarlık, mimar tarafından yaratılan bir nesne; öznesi ile

Şekil 4. Splitting, Gordon Matta-Clark, 1974. Kaynak: Moure, 2006, s. 147.

o mimarlık nesnesinin gözlemcisidir. Mimar, binayı tasarladıktan sonra orayı terkederek nesneyi yalnız bırakır. Bu sayede özneye buluşan nesne, yeniden yazılan bir metin gibidir ve yeni bir nesneye dönüşür ve özne kendini nesnenin ortasında bulur. İşte, Heagney'nin tanımladığı 'anarchitecture'ın temelini bu düşünce oluşturmaktadır. Buna göre, anarşist olan bir mimar, 'anarchitect'tir. Sözelimi 'anarchitect', nesnenin özneye hükmetmesi amacını gütmaz. Ya da tam tersi bir amacı da bulunmaz. Bu anlamda sağlıklı ve arzulan ilişki şekli öznenin ve nesnenin birlikte varolmasıdır. Bu bağlamda 'anarchitecture';

- Değişimden korkmayan ve değişimi destekleyen mimarlıktır.
- Devrim değildir; devrimi destekleyen ve buna imkan tanıyan pozisyonudur.
- Toplumun üyeleri ile ilgilidir.
- Toplumun üyeleri arasındaki ilişkiler ile ilgilidir.
- Sağlıklı, eşit ve sürekliliği olan ilişkileri destekler.
- Bu ilişkilerde meydana gelebilecek değişikliklerin beklentisi içindedir.
- Değişim için tasarlanmıştır, metin yeniden yazılmak için vardır.
- Statik kanun yoktur, bu nedenle kanun yoktur.³²

Heagney,³³ yukarıda sıralanan özellikleri modern toplumlarda bulmanın mümkün olmadığı düşüncesinden hareketle, ilkel toplumları³⁴ incelemiştir. Bunun so-

²⁶ Walker (2009) 2011, s.2.

²⁹ Walker (2009) 2011, s.109.

²⁷ www.mattaclarking.com

³⁰ Heagney, 2008.

²⁸ Walker (2009) 2011, s.69.

³¹ Heagney, 2008, s.13.

³² A.g.e, s.15.

³³ A.g.e.

³⁴ Brian Heagney, Güney Afrika bölgesinde yaşayan 'bushmen' adı verilen kabileleri incelemiştir.

Merriam-Webster'a göre bushmen, hayatını avlanarak sürdüren Güney Afrika topluluklarına verilen isimdir.

nucunda, ilkel toplumun bir liderleri olduğunu ama bu liderlerin karar verici konumdan çok, öneride bulunan bir pozisyona sahip olduğunu gözlemlemiştir.³⁵ Liderlik geçici özelliktedir. Topluluk, liderin önerilerinden hoşnut kalmadığı zaman başka bir kişi bu konuma rahatlıkla gelebilir.

İlkel topluluğun özünde sıralama, sınıflama yoktur. Mekânda, cinsiyet farklılıklarını gözlemlemek olası değildir. Fiziksel yapıları ise modern topluma kıyasla kuşkusuz —basittir. Öyle ki, barınakları genellikle barakalar, kimi zamansa kafeslerdir. Herkes istediği zamanda, istediği yere baraka inşa edebilir.³⁶ İlkel topluluk örneğinin yerleşim planlarını inceleyen Heagney, Widlok³⁷ referansı ile ilkel topluluklarda mekânsal düzenin yaşa, cinsiyete ve sosyal pozisyona dayanan bir sosyal ayırım olmadığı sonucuna varır.³⁸

Ayrıca ilkel toplumlarda bir tanrı kavramı olmakla beraber, işlevinin insanları yalnızca mutlu tutmak olduğuna inanılmaktadır ve topluluk içinde kimse tanrıya, bir diğerinden daha yakın değildir.³⁹ Bir başka deyişle, bu toplumlarda din adamı kurumu bulunmamaktadır. Bu durum, söz konusu topluluklarda hiyerarşi olmadığı şeklinde yorumlanabilir. İlkel insan kendini, anti hiyerarşik bir çerçevenin içinde konumlandırmıştır; kendilerini ekosistemin, bir diğerinden üstün ya da aşağı olmayan eşit parçalarından biri olarak görmektedirler.

İlkel toplumlarda ticaret yerine paylaşım vardır.⁴⁰ Buradan hareketle, bu topluluklarda ekonomik anlamda hiyerarşi olmadığını söylemek mümkündür. Topluluk içindeki kimse diğerinden üstün görülmediği için herkesin eşit miktarda yemek, su hak ettiği düşüncesi hâkimdir.

Heagney, ilkel toplumların yalnızca öneri geliştirmeye dayalı ve geçici özelliğe sahip liderlik anlayışına sahip olmalarından, toplumlarından hiyerarşik bir düzenin oluşmasına izin vermemelerinden, toplumsal yapılarında sıralama ve sınıfa yer verilmemesinden hareketle bu toplumların anarşist bir hayat sürdürdükleri sonucuna varır.⁴¹ Bu bağlamda, başta aktarılan temel kabule göre, anarşist bir hayatın mekânı 'anarchitecture' kavramı içinde yer bulur.

Kontrol Mekanizmalarının Karşısında Bir Mekân Önerisi: 'Özgür Mekân'

"Ben, fantezi dünyasında yaşamakla ilgilenmiyorum. Tüm yapmaya çalıştığım şeyin, gerçek mimari mekânı ortaya çıkarmak olduğu söylene de, hâlâ, beni

asıl ilgilendiren, dünyanın geleneksel sınırlar olmadan neye benzeyeceğidir."

-Lebbeus Woods⁴²

Kavrama, metinlerinde yer veren bir diğer isim, 1940'ta ABD'de doğmuş, Illinois ve Purdue Üniversiteleri'nde mimarlık okumuş, sonrasında New York'a taşınarak Cooper Union School'da ders vermiş Lebbeus Woods'tur. 1998'de RIEA (*The Research Institute for Experimental Architecture*) kurucu üyeleri arasında yer alan Woods,⁴³ "Anarchitecture: Architecture is a Political Act" adlı kitabında, kavrama deneysel mimarlık (*experimental architecture*) anlatısı içinde yer vermiştir. Woods'un konuya ilişkin fikirleri, 'anarchitecture' kavramını yorumlayan tüm kişilerin içinde çağdaş mimarlık pratiği en fazla olan isim olması açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Lebbeus Woods'un çalışmaları sıklıkla, varoluşa alternatif bir biçim öneren alışılmamış biçimlere odaklanmış, mekânsal kavrayışında yeni ve bu mekânların kullanım şekilleri konusunda yaratıcı yollar deneyen yüksek kalitede gerçekdışı öğelere sahip olmakla nitelendirilmiştir.⁴⁴ Alışılmamış biçimde, kuramını aktarma yöntemi olarak kullandığı çizimler, bu bakış açısıyla irdelendiğinde, derinlik ve ek boyutlar kazanmakta, önerdiği mekânların tanımları bu çizimlerde bulunabilmektedir. Mimarlık nispeten yavaş ilerleyen bir sanat olarak ele alındığında, Woods'un, inşaat süreci tarafından mecburen yavaşlatılan mimarlığı, çizimleri sayesinde hızlandırdığını söylemek yanlış olmasa gerektir.⁴⁵ Bir pratik olarak mimarlığın teknik, ekonomik, yasal, kültürel faktörler tarafından sınırlandırılmış olduğu kabulüyle, otoriter kontrol mekanizmalarına karşı verdiği sürekli mücadeleyi hatırlatarak, günümüzün acı dolu boyutlarından bahseden Woods⁴⁶ böylelikle inşaat sürecine dahil olarak karşısında mücadele verdiği kontrol mekanizmalarının süreçte yer almasına engel olabilmektedir. Woods'un tasarımları genellikle negatif sosyal, kültürel ve politik durumlara bir cevap niteliği taşımaktadır.

Woods'un,⁴⁷ kontrol mekanizmaları karşısında öne sürdüğü kavram, 'özgür mekân'dır (*freespace*). Bu kavram, 'anarchitecture' ile yakından ilgili görünmektedir. Bireysel yaşam laboratuvarları olarak adlandırılacak özgür mekânlardaki işlevlerin, mimar yerine, gevşek yapı ve durmaksızın değişen toplumdaki kullanıcılar tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Böylelikle yaşamın ve düşünmenin yeni yollarını gerektiren mekânlar ortaya çıkabilecektir.⁴⁸ Özgür mekânlar,

³⁵ Heagney, 2008, s.20.

³⁸ A.g.e, s.30.

³⁶ A.g.e, s.25.

³⁹ A.g.e, s.31.

³⁷ Thomas Widlok, Mapping Spatial and Social Permeability. Current Anthropology, June 1999.

⁴⁰ Heagney, 2008, s.32.

⁴¹ A.g.e, s.33.

⁴² Lebbeus Woods'tan aktaran: Ourossoff, 2008.

⁴⁵ Giovannini, 2004.

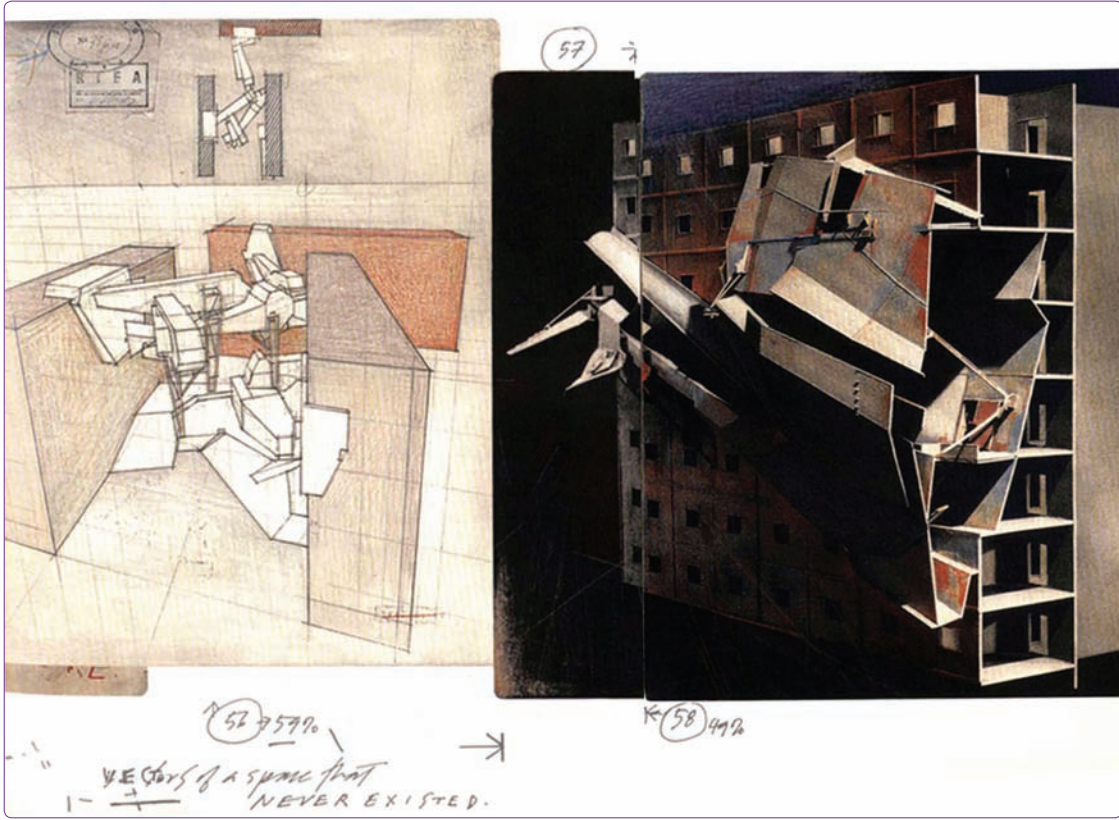
⁴⁶ Woods, 1992, s. 9.

⁴³ Woods, 1992.

⁴⁷ A.g.e, s. 9.

⁴⁴ Kanekar, 2010.

⁴⁸ Kanekar, 2010, s. 778.

Şekil 7. Mekânların temellükü (appropriation) solda: hiç varolmamış mekânların vektörleri, sağda: yüksek kornitlar. Kaynak: Kanekar, 2010.

mekân olarak tanımlamak mümkündür. Çok-işlevli mekânlar, belirli bir amaca yönelik kurgulanan ve çoklu/gelecek kullanımlara uyum sağlayan özellikler taşıyan, çok-işlevsiz mekânlar kesin bir kullanım için tasarlanmamıştır. İnşa edilir, üzerine eklenir, kullanılır ve başkaları tarafından tekrar kullanılmak üzere terk edilir. Woods'a göre kentteki bazı mekânların hiç kullanılmaması mümkündür.⁴⁹ Sözelimi savaş sırasında yıkım yaşamış kentlerde inşaat/banka kredisi, hükümet, yeni malzeme ihracı olmaksızın kent, geri dönüşümlü malzeme ve anlamların kentidir. Fakat aynı kent, kendini yeniden inşa etmek istediğinde, yıkım görmüş olanın kentsel kolajını rahatlıkla yapmak mümkün olmamaktadır. Bu noktada mimar, malzemeyi başkalaştırmak ve yıkımın entelektüel tortularını gerçek yeniye dönüştürmek için yollar bulmalıdır.⁵⁰

Woods, yukarıda değinilen "Anarchitecture: Architecture is a Political Act" adlı kitabının giriş bölümünde bu kuramı geliştirmeden seneler önce Brezilya, Sao Paulo'ya yaptığı bir geziden bahseder.⁵¹ Kendisine, Sao Paulo'daki sosyal dengesizlikler konusuna nasıl bir çözüm önerisi getireceği sorulduğunda, hiyerarşi, politika

ve ekonominin denetlediği bir kent için yapılacak çok şey olmadığını; Brezilya'nın problemlerinin çözülebilmesi için hiyerarşi kültürünün aşılması gerektiğini söylemiştir. Bu bakış açısının 'anarchitecture' ile ilişkili olarak yorumlanabilecek yönü ise, mevcut hiyerarşik toplumsal yapının karşıtı olarak önerilmiş olan 'heterarşik'⁵² toplumdur. Heterarşik toplumlar, çeşitlilik ve seçim açısından zengin; karmaşık, akıcı ve çok katmanlı, sanat ile hayatın birlikte aktığı, akıcı bir otorite içeren yapılardır.⁵³ 'Heterarşik kent' ise, hiyerarşik ve tarihi kentin içinde yapılanmış özgür bölge olarak görülebilir.⁵⁴ İşte bu özgür bölgeler, diğer altyapıdan ayrılarak kendilerini topluma 'heterarşik kent' olarak sunarlar: Otoriter kontrolden bağımsız bir kent.

Heterarşik özgür bölge modeli küçük bir insan grubu ile başlar. Bu grup, otorite denen kurumu bünyesinde barındırmaz ve gruptaki herkes yalnızca kendi performansının otoritesine sahiptir. Grubun kent ve toplu

⁵² Hiyerarşi (hierarchy): İnsanlardan oluşan bir grubun yetenek veya ekonomik, sosyal veya profesyonel konularına göre yapılan derecelendirme (Merriam-Webster, 2014).

nin güç ve otoritenin yatay pozisyonunda yer aldığı, her birinin kuramsal olarak eşit rol üstlendiği öğelerden oluşan ağlardır (Collins Dictionary, 2014).

⁵³ Kanekar, 2010, s. 789.

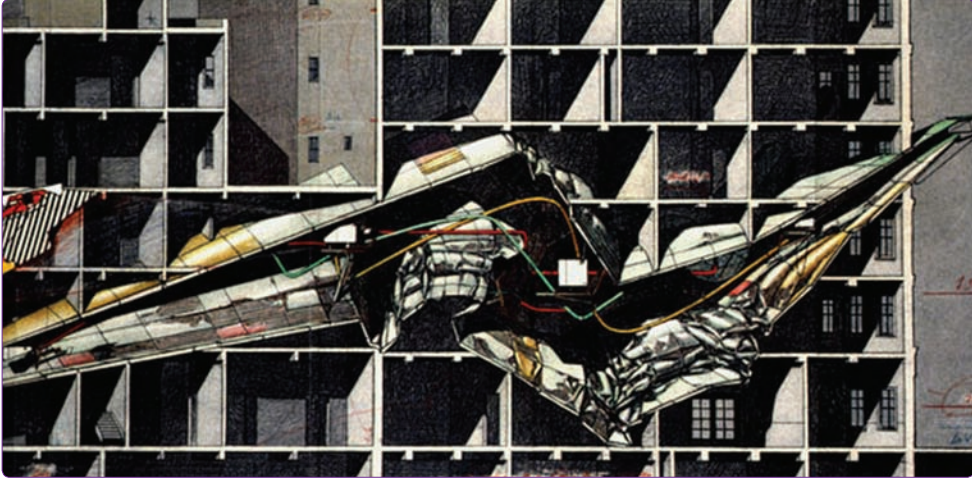
Heterarşi (hetarchy): Her öge-

⁵⁴ Woods, 1992, s. 11.

⁴⁹ A.g.e, s. 779.

⁵⁰ A.g.e, s. 781.

⁵¹ Woods, 1992, s. 18.

Şekil 8. Berlin Serbest Bölge 3-2 (Berlin Free-Zone 3-2), 1990'da birleşen Berlin için Lebbeus Woods'un terkedilmiş hükümet binası için, uygulamadan çok kuramsal olan ve herhangi bir işlev taşımayan bina önerisi. Kaynak: Woods, Lebbeus, 1992, *Anarchitecture: Architecture is a Political Act*, London, Academy Editions, ss.106-107.

olan ilişkisi bunlarla nasıl bir iletişim içinde olduğuna bağlı olarak gelişir.⁵⁵ Bu bağlamda 'özgür mekân', bireysel otonominin yeni mekânsal manifestosu olarak yorumlanabilir.

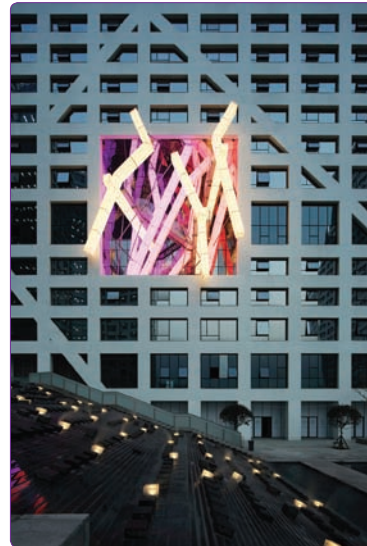
Aslında Woods'un yaptığı, uygun koşulları sağlayan bina tanımına ilişkin geleneksel önkoşullardan ayıklanmış bir mimarlık anlayışı olduğu söylenebilir. Çünkü, Woods'a göre mimarların büyük kısmı, çalışmalarına politikayı sokmamaya gayret etmektedir. Böylelikle kendilerine yüklenmiş yaratıcı, inovatif sıfatlarına inanmaları kolaylaşmaktadır. Oysa bu ifadeler, politik ve gücü elinde tutan kurumlar tarafından kurgulanmış fiziksel ve sosyal düzenin birer parçasıdır.⁵⁶

Bu düşünceye paralel eğilim gösteren Leach⁵⁷ tarafından üst seviyede faşist olarak nitelenen mimar, insan yaşamı üzerindeki 'tanımlayıcı' ve 'kontrol edici' etkisini kaybetmektedir. Böylelikle, 'sanat hakkında her şeyi bilen kişi' sıfatından 'mekânsal danışman' kimliğine daha yakın durmaya başlamıştır.⁵⁸ Çok açıktır ki, yapılan işlerin bir kısmı gerektiği için gerçekleştirilirken, bir kısmı da yalnızca mimarın görsel ve epik gücünü sergileme amacı gütmektedir.

Woods ve mimarlık anlayışının gelişimi konusundaki şaşırtıcı gerçek, yaklaşık otuz sene önce, dönemin en aktif mimarlarından Eero Saarinen'in yapmış olduğu kariyer teklifini reddedip Matta-Clark'ın 1970'lerde geliştirdiği 'anarchitecture' kavramını yorumlayan bir anlayışı sorgulamaya başlamasıdır.⁵⁹ Aslında, Woods'un

amacının, mekânı nötralize eden ve ardından insanları nasıl davranacaklarını bilmedikleri ve yollarını kaybedecekleri bir 'şey'e çevirmek olduğu ifade edilebilir⁶⁰ (Şekil 7, 8).

İşlerinin pek çoğu kuramsal alanda kalıp belirli bir kitleye ulaştığından ve bu anlayış mimarlık dünyasının üretim-tüketim döngüsünün dışında kaldığı için olsa gerek, 1990'lardan sonra mimarlık dünyasında adına rastlamak pek mümkün olmayan Woods'un, Steven Holl Mimarlık için Chengdu'daki Raffles City'ye yönelik tasarlamış olduğu 'Işık Pavyonu' (*the Light Pavillon*) deneysel bir mekân olarak kurgulanmıştır. Bilindik bir üç boyutlu geometri içinde konumlandırılmış ve bu geometri tarafından sarmalanmış Işık Pavyonu, ortogonal bir düzenin içindeki düzensizliğin mekânıdır (Şekil 9).

Şekil 9. Chengdu'daki Raffles Complex için, Lebbeus Woods'un Christoph A. Kumpusch ile birlikte tasarladığı Işık Pavyonu. Kaynak: www.stevenholl.com

⁵⁵ A.g.e s. 15.

⁵⁶ Woods, 1992, s.9.

⁵⁷ Leach, 1999.

⁵⁸ Kanekar, 2010, s. 790.

⁵⁹ Harries, 2011, s. 51.

⁶⁰ A.g.e, s. 52.

Karşı Duruşun Mekânı

Muhelif mimarlıkta, muhalefet edilen, ana akım mekân kavrayışının temel kabulleridir. Söz konusu kabuller, mimarlık sürecinde dönüşümlü olarak, birbirine eklenilerek ve kemikleşerek, ardındansa bir öncekini yıkarak gelişim göstermiştir. Zaman, ana akımın mekân söyleminde, önce mekânla bütünleşik bir olgu olarak kabul görmüşken, ilerleyen süreçte, mekânın ondan bağımsız olarak gelişim gösterebilen bir parçası olarak ele alınmaya başlamıştır. *'Anarchitecture'*'da sıklıkla vurgulanan bir olgu 'kontROLSÜZLÜK' olmuştur. Hattâ *'anarchitecture'*'ın, 'kontROLSÜZLÜK tektonikleri' için tasarlanmış bir durum olduğu iddiası vardır.⁶¹ Kontrolün olmadığı ortamda, özünde bir kontrol aracı olarak kullanılan zamanın kontrol edilmesi ise mümkün değildir. Öyleyse mekânın kontROLSÜZ olması, ancak ve ancak zaman bağlamında mümkündür; her yeni zamanda varolan yeni bir mekân. Buradan hareketle, *'anarchitecture'*'da zamanın, mekânın temel bileşeni, baş kurgulayıcısı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Muhelif mimarlık söylemlerinde üzerinde durulan bir başka kavram kuşkusuz, düzensizliktir. Düzen kavramının, aşkınlık düzleminde tanımlanmış, bitmiş ve herkes tarafından eş biçimde deneyimlenen mekân anlatısında yeri vardır. Oysa muhalefetin mekânında, aksine; çokluk, farklılık, ayrılık vardır. Mekân, bir oluş şeklinde sonsuzluk içerir. Sözgelimi Gordon Matta-Clark'ın kesim işlerinde, mekânı deneyimleyen kişinin kesiğin neresinde bulunduğu, ona neresinden baktığı kritik önem taşımakta ve her bir açıda bu deneyime yeni bir zamansallık katmaktadır.

Lebbeus Woods'un çizimlerinde zamanın farklı bir yorumuyla karşılaşılır. Mekânın her zaman bir inşai eylem sonucu ortaya çıktığı kabulünün aksine, Woods, mekân konusundaki tüm anlatısını çizimler ve görsel işler üzerinden aktarır. Dolayısıyla kişiye, fiziksel mekân ve onu deneyimleyen kişi olmaksızın, çizimler üzerinden bir mekân deneyimleme şansı tanır. İnşaat sürecinin atıldığı bu yöntemde, mekânın içerdiği zaman boyutu diğer tüm deneyimlere göre daha hızlıdır. Bu durum, zamanın alışılabilir kabulünün ötesinde bir deneyim yaşatır. Benzer biçimde Woods, *'anarchitecture'*'ı tanımlarken, bu kavramın eski yaşam yöntemlerini ve düşünce biçimlerini içermediğinden bahsetmiştir. Buna göre söz konusu mekân, önceden tasarlanmaz ve en önemlisi tahmin edilemez.⁶² Mekânın, şimdiki zamanın öncesine dair bir bilgi içermeyeceği ifadesi, mekânın yalnızca 'şimdiki zaman'da, 'şu an'da olduğu haliyle var olduğunu vurgular niteliktedir.

Kabul edilmiş mimarlığın mekân anlatılarında, özellikle geleneksel dünyaya ait mekân kavrayışında, insana has ve dolayısıyla toplumsal verilerin yeri yoktur. Mekân, ideal dünya metninin, bitmiş, eksiksiz, ideal bir parçası olarak ele alınır. Modern dünyanın kuruluşunda insan faktörü yer bulmakla beraber, süreç içerisinde yeniden aşkın bir metin tanımlanır. Böylelikle, insan ve toplumun mekân anlatısında varolma şansı yok edilir. Bu kez mekân, modern hayat mitinin kurallarıyla yazılmış eksiksiz metnin, kurallara bağlı bir parçası olarak yer alır sistemde. Ne zaman ki, modernizm eleştirisi ile birlikte, mekân kavrayışında bir dönüşüm başlar, o zaman mekânın insan ve deneyimi ile varolduğu anlayışından bahsedilir hale gelir. Çalışmada, bu dönüşümün bir uzantısı olarak ele alınan *'anarchitecture'* kavramında, insan ve toplumsal yapı, mekânı oluşturan olgular dizisinin başında yer almaktadır. Sözgelimi, Lebbeus Woods'un deneysel mimarlık anlatısının tümüyle, toplumsal yapı üzerine kurulduğunu söylemek yanlış olmaz. Woods, söyleminin büyük bir bölümünü kapsayan 'özgür mekân' anlatısının temellerini, gevşek yapı ve durmaksızın değişen toplumun kullanıcıları üzerinde oluşturmuştur; bireyin merkezde konumlandığı, onu çevreleyen strüktürün ise hareketli birimler olarak tanımlandığı bir mekân. Bunun ise ancak, toplumsal hiyerarşinin ve katılmış denetim mekanizmalarının olmadığı bir ortamda gerçekleşme ihtimali bulunmaktadır ki bunu sağlayacak toplum 'heterarşik toplum'dur; bireyin, derecelendirme sisteminin içinde değil de, güç ve otoritenin yatay pozisyonunda yer aldığı ve eşit roller üstlendiği bir ağ sistemi. Bu bağlamda, *heterarşik kenti, hiyerarşik kent* dokusunun içinde konumlanmış 'özgür bölge' olarak yorumlamak mümkündür.

Heagney'nin mekân konusunda özellikle vurguladığı kavram ise 'geçicilik'tir. *'Anarchitecture'* anlatısını ilkel toplumlar üzerinden ortaya koyan Heagney, gerek ilkel toplumların liderlik anlayışının gerekse mekânsal deneyimlerinin geçiciliğinden bahseder. Bu bağlamda, toplumsal yapısını hiçbir ögesi kesin, katı veya kalıcı değildir. Buradaki geçicilik, bir önceki 'geçmiş' ile hiçbir zaman aynı olmayan 'an'lar dizisi olarak ele alındığında, her bir yeni 'an'da farklı bir mekân olduğundan bahsedilebilir. Mekânın deneyimlendiği her an, mekânı başka bir deneyim olarak yeniler. İkel toplumlarda, mekânın toplumsal yapı ile ilişkisi çok sadedir. Mekân, yaş, cinsiyet veya sosyal pozisyona bağlı olarak gelişmez. Tanrının sembolik, liderlerin geçici ve yetkisiz olduğu, din adamlığı kurumunu barındırmayan ilkel toplumlarda hiyerarşiden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Otoritenin olmadığı bu toplumsal yapının mekânı ise kuşkusuz, kaygandır, değişkendir, serbesttir.

⁶¹ Evans, 1997 (1970).

⁶² Kanekar, 2010, s. 778.

Sonuç Yerine

Gerek Brian Heagney, gerek Lebbeus Woods, gerekse Gordon Matta-Clark, mimarlık kökenli olmalarına rağmen, 'mekân'ı alışlagelmiş mimar kavrayışı ile el almamış ve kavramın içeriğine özgün katkılarda bulunmuş kişilerdir. Aslında yaptıkları, 'anarchitecture' kavramına farklı perspektiflerden yaklaşarak 'mekân' kavramını sorgulamak olmuştur. Bu, Matta-Clark için, geleneksel mimarlık anlatılarının temel kabullerine (*firmitas, utilitas, venustas*) karşı gelmek anlamını taşıırken, Lebbeus Woods için, toplumların kültürel olarak yeniden üretimini sağlayabileceğini belirttiği 'özgür mekân'ın arayışını; Brian Heagney içinse modern toplumlarda artık mevcut olmayan bazı özelliklerin ilkel toplumlarda araştırılması ve mekân anlayışına katkılarını tespit etmeyi ifade etmektedir. Matta-Clark, bina döşemelerinde yarattığı kesikler ile, fiziksel anlamda mekânı eksiltirken, aslında ona yeni boyutlar, perspektifler ve anlamlar katarak mekânı çoğaltmıştır. Kesikler, genel geçer kabullerin karşısında bir duruştur, sistemin ürettiği mekânın potansiyellerini araştırma biçimidir. Bu noktada Gordon Matta-Clark ile Lebbeus Woods'un yolları kesişir -ki işte bu kesişim 'anarchitecture' olarak adlandırılabilir - çünkü Woods da, sistemin, kontrol mekanizmalarının karşısında 'özgür mekân' kavramını önermiştir. Burada işlevleri belirleyenler, toplumdaki kullanıcılarıdır. Mimarlığın katı kurallarından bağımsız olarak oluşan mekân, toplumun kültürel olarak yeniden üretimini sağlayabilir. Oysa, Woods'un belirttiği bu özgürlüğü, katlaşmış denetim mekanizmaları içinde bulmak zordur. Dolayısıyla, 'anarchitecture', toplum üyelerinin, alışlagelmiş ve kabul görmüş mekân yaklaşımlarının arasında, değişimi isteyen, destekleyen ve merak eden bir mekân arayışı içinde olmaları olarak yorumlanabilir. Bu sayede kavram, sırf mekân konusunda yeni bir arayışın izlerini taşımakla yetinmeyip, aslında yarattığı özgür mekânla özgürleşen bir toplumun yolunu da tariflemektedir.

Kaynaklar

1. Anarchitektur, (2006) "Camp for Oppositional Architecture: Theorizing Architectural Resistance" Anarchitektur.
2. Evans, R. (1997 (1970)), "Towards Anarchitecture" Translations from Drawing to Building and Other Essays, Singapore.
3. Giovannini, J. (2004), "Beyond the Line: Understanding the Third Dimension in the Work of a Master Draftsman" Architectural Record 192, no. 11 ss.87-98.

4. Harries, K. (2011), "Fantastic Architecture: Lessons of Laputa and the Unbearable Lightness of Our Architecture" The Journal of Aesthetics and Art Criticism, ss. 51-60.
5. Harvey, D. (2006), Postmodernliğin Durumu. Çev. Sungur Savran. Metis Yayıncılık, İstanbul.
6. Heagney, B. (2008), Anarchitecture. e-kitap, www.lulu.com
7. Janku, L. R. (2008), "The Anarchitectures of Matta-Clark and Eliasson." artUS, The Foundation for International Art Criticism. ss.18-21.
8. Kanekar, A. (2010), "Between Drawing and Building." The Journal of Architecture, ss.771-794.
9. Leach, N. (1999), Anaesthetics of Architecture, The MIT Press, Cambridge, Mass.
10. Lee, P. (2000), Object to be destroyed; the work of Gordon Matta-Clark, MIT Press, London.
11. Moure, G. (2006), Gordon Matta-Clark: Works and Collected Writings, Ediciones Poligrafa, Barcelona.
12. Nonas, R. (1992), "Letter to the IVAM" Exhibition Catalogue IVAM Centre Julio Gonzalez, Valencia.
13. Ouroussoff, N. (2008), "An Architect Unshackled by Limits of the Real World" The New York Times, August.
14. Rudofsky, B. (1964), Architecture Without Architects: A Short Introduction to Non-pedigreed Architecture, UNM Press, New York.
15. Walker, S. (2004), "Gordon Matta-Clark: Drawing on Architecture." Grey Room, Winter ss.108-131.
16. Walker, S. (2011 (2009)), Gordon Matta-Clark: Art, Architecture, and the Attack on Modernism, I. B. Tauris, London.
17. Ward, C. (2011), Colin Ward Reader: Principles, Propositions & Discussions, for Land&Freedom", http://dward-mac.pitzer.edu/anarchist_archives/bright/ward/Ward-Reader.pdf
18. Woods, L. (1992), Anarchitecture: Architecture is a Political Act. Academy Editions, London.

İnternet Kaynakları

1. <http://www.mattaclarking.com> [Erişim tarihi: Mart 2014].
2. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/hierarchy> (Merriam Webster Dictionary) [Erişim tarihi: Haziran 2014].
3. <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/heterarchy> (Collins Dictionary) [Erişim tarihi: Haziran 2014].
4. <http://www.stevenholl.com> [Erişim tarihi: Mart 2014].

Anahtar sözcükler: Anarchitecture; Brian Heagney; Gordon Matta-Clark; Lebbeus Woods; mekân.

Key words: Anarchitecture; Brian Heagney; Gordon Matta-Clark; Lebbeus Woods; space.